

УДК 334.72(477)

РОЗВИТОК МАЛОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

СОБОЛЬ С., к. е. н., професор Київського національного економічного університету ім. Вадима Гетьмана

Розробка ефективної, адекватної сучасним умовам державної політики підтримки малого бізнесу, визначення стратегічних пріоритетів його розвитку мають базуватися на точній констатації його реального стану.

Проблеми оцінки рівня розвитку малого бізнесу стали предметом досліджень вітчизняних науковців, зокрема, З. Варналія [1], Я. Жаліла [2], П. Гайдуцького [3], Д. Ляпіна [4] та ін. Визначення рівня розвитку малого бізнесу в цих дослідженнях, як правило, обмежується аналізом показників внеску малих підприємств (без урахування фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності) у загальні по економіці показники зайнятості, обсяги виробництва й реалізації продукції. Актуальність дослідження цього питання обумовлена також запровадженням в Україні у вересні 2008 р. нових критеріїв визначення малих, середніх і великих підприємств [5], які суттєво змінили значення показників, що характеризують стан, структурні параметри і тенденції розвитку вітчизняного малого бізнесу. Застосування нових критеріїв визначення малих підприємств у порівнянні зі старими (за розрахунками автора статті) означає збільшення їх кількості на 10.1 %, кількості найманих на них працівників на 30.3 %, а обсягів реалізованої продукції (робіт, послуг) – на 705.3 %.

Рівень розвитку малого бізнесу розглядається як комплексне економічне поняття, яке характеризує ступінь (повноту) реалізації малим бізнесом його функцій у національній економіці й визначається: *по-перше*, його місцем у структурі національної економіки (у порівнянні з середнім та великим бізнесом); *по-друге*, показниками його стану в співставленні з аналогічними показниками малого бізнесу в розвинутих країнах.

Малий бізнес розглядається відповідно до міжнародної статистичної практики, тобто до його складу входять малі підприємства (МП) та фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності (ФО-СПД), але без урахування селянських (фермерських) господарств.

Інформаційну базу дослідження сформовано за офіційними даними Держкомстату України по ФО-СПД і по підприємствам – суб'єктам підприємницької діяльності, згрупованим за кількістю найманих працівників (підприємства з середньою кількістю найманих працівників до 50 осіб – малі підприємства; від 51 до 250 осіб – середні підприємства; понад 250 осіб – великі підприємства) за 2004–2007 рр. Статистична інформація по цим суб'єктам підприємницької діяльності (СПД) подається за обмеженим колом показників (кількість СПД; середньорічна кількість зайнятих і найманих працівників; обсяги реалізованої продукції (робіт, послуг) у діючих цінах (без ПДВ, акцизу)), динаміка яких за 2004–2007 рр. наведена у *табл. 1*.

Таблиця 1

Основні показники розвитку суб'єктів підприємницької діяльності в Україні у 2004–2007 рр. (у % до попереднього року)*

Показники	2004	2005	2006	2007
Кількість суб'єктів підприємницької діяльності у тому числі:				
великих підприємств	95.8	96.2	97.4	98.3
середніх підприємств	97.3	98.7	95.6	98.2
суб'єктів малого підприємництва	105.0	108.7	103.4	111.3
з них:				
малих підприємств	104.7	104.5	105.3	106.2
ФО-СПД	105.0	109.4	103.1	112.2
Середньорічна кількість зайнятих у СПД працівників	99.4	99.7	99.7	101.3
у тому числі:				
на великих підприємствах	99.3	99.3	99.0	98.5
на середніх підприємствах	95.6	97.1	95.0	97.6
у суб'єктів малого підприємництва	101.1	101.2	102.1	105.1
з них:				
на малих підприємствах	99.0	97.8	100.1	100.3
у ФО-СПД	102.8	103.7	103.5	108.2
Обсяги реалізованої продукції (робіт, послуг) у діючих цінах відповідних років (без ПДВ, акцизу)	141.9	108.6	125.5	127.3
у тому числі:				
на великих підприємствах	142.4	117.1	116.0	132.7
на середніх підприємствах	131.8	114.3	139.5	125.5
суб'єктами малого підприємництва	146.1	98.6	129.2	122.9
з них:				
на малих підприємствах	148.4	95.4	129.3	122.0
ФО-СПД	130.3	123.1	128.4	128.4

Примітка. * Розраховано за даними [6, с. 81, 88, 95; 7, с. 90, 97, 104; 8, с. 202; 9, с. 205].

Аналіз наведених даних свідчить про різноспрямовані тенденції у розвитку вітчизняного великого, середнього і малого бізнесу. Збільшення загальної кількості СПД за досліджуваний період відбувалося виключно за рахунок суб'єктів малого підприємництва (СМП). Натомість кількість великих і середніх підприємств невпинно зменшується.

Аналогічні тенденції характерні й для динаміки зайнятості у сфері підприємницької діяльності. Зменшення кількості зайнятих зафіксовано впродовж 2004–2007 рр. на великих і середніх підприємствах, а також і на МП у 2004–2005 рр. ФО-СПД – це єдина категорія СПД, де кількість зайнятих збільшувалася впродовж усього досліджуваного періоду.

Оскільки показник "обсяги реалізованої продукції (робіт, послуг)" обчислюється у фактично діючих цінах відповідних років, тобто без урахування рівня інфляції, динаміки індексів цін, коливань валютних курсів, його використання для аналізу динаміки розвитку СПД не можна вважати коректним.

У структурі вітчизняного малого бізнесу за даними офіційної статистики найбільш динамічною категорією суб'єктів були ФО-СПД. У цілому впродовж усього досліджуваного періоду вони демонстрували вищі, порівняно з МП, темпи зростання кількості суб'єктів та кількості зайнятих працівників (табл. 2).

Таблиця 2

**Внесок великих, середніх підприємств і СМП у загальні показники СПД в Україні у 2004–2007 рр.
(% до підсумку)**

Показники	Роки	СПД, усього	У тому числі				
			великі підпри- ємства	середні підпри- ємства	СМП	з них	
						МП	ФО- СПД
Частка у загальній кількості СПД	2004	100	0.2	1.0	98.8	14.6	84.2
	2005	100	0.2	0.9	98.9	14.1	84.8
	2006	100	0.2	0.9	98.9	14.3	84.6
	2007	100	0.2	0.8	99.0	13.7	85.3
Частка у загальній кількості зайнятих у СПД працівників	2004	100	39.0	18.1	42.9	18.1	24.8
	2005	100	38.8	17.7	43.5	17.7	25.8
	2006	100	38.6	16.8	44.6	17.8	26.8
	2007	100	37.5	16.2	46.3	17.6	28.7
Частка у загальних обсягах реалізованої СПД продукції (робіт, послуг) у діючих цінах відповідних років	2004	100	47.8	14.9	37.3	32.9	4.4
	2005	100	42.0	18.5	39.5	33.7	5.8
	2006	100	39.0	20.4	40.6	34.7	5.9
	2007	100	40.7	20.1	39.2	33.2	6.0

Примітка. * Розраховано за даними [6, с. 81, 88, 95; 7, с. 90, 97, 104; 8, с. 202; 9, с. 205].

Зазначені тенденції розвитку малого бізнесу, великих і середніх підприємств обумовили зрушення у міжсекторній структурі СПД в Україні. Наведені у *табл. 2* дані дозволяють стверджувати, що малий бізнес в Україні перетворився в один із ключових секторів національної економіки. У малому вітчизняному бізнесі станом на кінець 2007 р. сконцентровано 99 % загальної кількості СПД. СМП забезпечують роботою більшу кількість працівників (46.3 %), ніж великі підприємства (37.5 %) і майже втричі більшу, ніж середні підприємства (16.2 %). У 2007 р. внесок СМП у загальні обсяги реалізованої СПД продукції (робіт, послуг) становив 39.2 %, він наблизився до масштабів реалізації продукції великими підприємствами (40.7 %) і майже вдвічі більший за частку середніх підприємств (20.1 %).

Вагома роль належить ФО-СПД у 2007 р. – це 86.1 % від загальної кількості СМП, 61.9 % від кількості зайнятих у малому бізнесі працівників, але всього лише 15.2 % від обсягів реалізованої СМП продукції (робіт, послуг).

Отримати більш повне уявлення про особливості розвитку малого бізнесу в порівнянні з великими і середніми підприємствами дозволяє аналіз структури СПД за видами економічної діяльності (*табл. 3*). Діяльність суб'єктів вітчизняного малого бізнесу зосереджена переважно у сфері торгівлі (66.9 % від загальних обсягів реалізованої СМП продукції (робіт, послуг) і 52.8 % від загальної кількості зайнятих у СМП працівників). Значно меншою є частка СМП у сфері послуг (відповідно 21.2 і 26.2 %) та у виробничій сфері (відповідно 12.0 і 21.0 %).

Дзеркально навпаки виглядає структура великих і середніх підприємств за видами економічної діяльності. Пріоритетною для великих і середніх підприємств є виробнича сфера. За показником кількості зайнятих у структурі великих і середніх підприємств на другій позиції знаходиться сфера послуг, а на третій – сфера торгівлі.

Розраховані показники (*табл. 4*) дозволяють виокремити види економічної діяльності, в яких домінуючі позиції належать суб'єктам малого бізнесу. До таких видів економічної діяльності як за показником кількості зайнятих працівників, так і за показником обсягів реалізованої продукції (робіт, послуг) належать: торгівля; діяльність готелів і ресторанів; надання комунальних та індивідуальних послуг; операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг; охорона здоров'я та надання соціальної допомоги; будівництво.

Вітчизняний малий бізнес упродовж 2004–2007 рр. був найбільш динамічним сектором української економіки, який демонстрував стабільне зростання кількості суб'єктів, чисельності зайнятих працівників та обсягів реалізації продукції (робіт, послуг). Разом із тим позитивна динаміка кількісних показників його розвитку не супроводжувалася адекватними змінами його якісних параметрів.

Розвиток вітчизняного малого бізнесу відбувається переважно за рахунок ФО-СПД, результативність діяльності яких за показником обсягів реалізованої продукції (робіт, послуг) у розрахунку на одного зайнятого (табл. 5), є значно нижчою, ніж МП за всіма без винятку видами економічної діяльності. Необхідно також зазначити, що за такими видами економічної діяльності, як торгівля, діяльність транспорту та зв'язку, фінансова діяльність, результативність МП є вищою порівняно не лише із середніми, а й з великими підприємствами.

Таблиця 5

Результативність діяльності працівників, зайнятих у великому, середньому і малому бізнесі України за видами економічної діяльності у 2007 р.*

Види економічної діяльності	Обсяги реалізованої продукції (робіт послуг) у діючих цінах (без ПДВ, акцизу) у розрахунку на одного зайнятого, тис. грн				
	на великих підприємствах	на середніх підприємствах	у СМП	у тому числі	
				на МП	у ФО-СПД
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	55.8	46.6	46.5	50.7	36.8
Промисловість	224.9	198.5	91.3	124.4	42.1
Будівництво	174.0	163.6	138.3	161.2	58.0
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів і предметів особистого вжитку	628.3	908.1	214.6	928.6	42.4
Діяльність готелів і ресторанів	97.0	59.5	31.8	36.5	27.3
Діяльність транспорту і зв'язку	106.1	122.8	68.6	148.9	32.3
Фінансова діяльність	210.4	464.8	2962.9	3993.1	78.5
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг і надання послуг підприємцям	169.8	85.5	100.9	114.9	63.3
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	45.5	46.8	25.1	28.6	20.9
Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	114.2	52.7	33.0	48.8	24.6

Примітка. * Розраховано за даними [6, с. 81–100; 8, с. 202].

У розвитку МП, як свідчать дані табл. 6, спостерігаються елементи стагнації: збільшується питома вага фактично непрацюючих МП; практично призупинився вплив МП на розв'язання проблем зайнятості; достатньо вагомою залишається частка збиткових МП, а рівень рентабельності всієї діяльності МП – від'ємним.

Таблиця 6

Динаміка окремих показників розвитку МП в Україні у 2004–2007 рр.*

Показники	2004	2005	2006	2007
Кількість МП, що реалізовували продукцію та надавали послуги, у % до загальної кількості МП	72.2	69.9	67.1	65.3
Середньорічна кількість найманих на МП працівників, у % до попереднього року	94.8	95.1	95.2	95.9
Середньорічна кількість найманих на МП працівників, у % до кількості працездатного населення	6.8	6.5	6.2	6.0
Кількість МП, які одержали збиток, у % до загальної кількості МП	35.5	34.9	34.5	33.6
Рівень рентабельності всієї діяльності МП, %	-2.3	-1.0	-0.4	-1.3

Примітка. * Розраховано за даними [10].

У процесі дослідження були проведені розрахунки відносних показників розвитку великих підприємств (з кількістю найманих працівників понад 250 осіб); середніх підприємств (з кількістю найманих працівників від 50 до 249 осіб) і малих підприємств (підприємств без найманих працівників і підприємств із кількістю найманих працівників від 1 до 49) у Великій Британії у 2007 р. Результати розрахунків (табл. 7) дозволяють зробити висновок, що сектор малого бізнесу в Україні за відносними кількісними показниками порівнянний із масштабами розвитку малого бізнесу у Великій Британії. Частка зайнятих у малому бізнесі України працівників і його внесок у загальні обсяги реалізованої продукції більші, ніж у Великій Британії.

Таблиця 7

Відносні показники розвитку суб'єктів великого, середнього і малого бізнесу в Україні та у Великій Британії у 2007 р.

Показники	Україна (групи СПД)			Велика Британія (групи підприємств)		
	великі підприємства	середні підприємства	СМП (МП та ФО-СПД)	великі підприємства	середні підприємства	малі підприємства
Частка у загальній кількості підприємств, %	0.17	0.75	99.08	0.13	0.57	99.30
Частка у загальній кількості зайнятих працівників, %	37.53	16.19	46.28	47.51	11.67	40.82
Частка у загальних обсягах реалізованої продукції, %	40.69	20.08	39.22	48.46	14.12	37.42

Примітка. * Розраховано за даними [6, с. 81, 88, 95; 8, с. 202; 11].

Однак існують принципові відмінності у структурі малого бізнесу в Україні й у Великій Британії за видами економічної діяльності (табл. 8).

Потрібно зазначити, що пріоритетною сферою діяльності суб'єктів малого бізнесу у Великій Британії (так само як і середнього та великого) є сфера послуг. Частка зайнятих на малих підприємствах у сфері послуг у Великій Британії вдвічі більша, ніж в Україні. Натомість частка зайнятих на МП у сфері торгівлі у Великій Британії менша порівняно з вітчизняними МП утрічі. Торгівля, хоч і є одним із пріоритетних видів економічної діяльності МП у Великій Британії, але частка зайнятих тут працівників порівнянна з частками зайнятих на малих будівельних і промислових підприємствах.

До видів економічної діяльності, у яких домінують МП Великої Британії за показниками кількості зайнятих та обсягів реалізованої продукції (табл. 9), належать: сільське господарство, будівництво, операції з нерухомим майном, охорона здоров'я та надання соціальної допомоги. До таких видів діяльності, у порівнянні з малим бізнесом в Україні, не потрапила торгівля.

Результати проведених досліджень дозволяють зробити певні висновки.

По-перше, за роки ринкових трансформацій в Україні малий бізнес перетворився в один із ключових секторів національної економіки, який за часткою зайнятих працівників і внеском у загальні обсяги реалізованої СПД продукції не поступається великим підприємствам і значно випереджає середні.

По-друге, малий бізнес в Україні за відносними кількісними показниками (частка суб'єктів малого бізнесу в загальній кількості СПД; частка у загальній кількості зайнятих у СПД; частка у загальних обсягах реалізованої СПД продукції) цілком порівнянний з аналогічними показниками розвитку малого бізнесу в європейських країнах, зокрема, у Великій Британії.

По-третє, вітчизняний малий бізнес упродовж останніх років є найбільш динамічним сектором економіки, який демонструє стабільне зростання кількості суб'єктів, кількості зайнятих працівників та обсягів реалізованої продукції. Однак позитивна динаміка кількісних показників розвитку малого бізнесу не супроводжується адекватними змінами його якісних параметрів:

- розвиток малого бізнесу відбувається переважно за рахунок ФО-СПД, результативність діяльності яких за показником обсягів реалізованої продукції у розрахунку на одного зайнятого працівника є значно нижчою, ніж на МП. При цьому результативність діяльності працівників МП за більшістю видів економічної діяльності є нижчою порівняно із середніми і великими підприємствами;
- у розвитку вітчизняних МП спостерігаються елементи стагнації;
- малий бізнес в Україні зосереджений переважно у сфері торгівлі, тоді як у розвинених країнах пріоритетними сферами діяльності МП є насамперед сфера послуг, а також виробнича сфера.

Відповідність кількісних показників розвитку малого бізнесу в Україні рівню аналогічних показників малого бізнесу в європейських країнах із одночасним погіршенням якісних параметрів його розвитку, свідчить про необхідність зміни пріоритетів державної політики підтримки малого бізнесу. В основу формування нової системи організаційно-економічних механізмів державного регулювання малого бізнесу в Україні має бути покладений селективний підхід з орієнтацією на забезпечення вищого рівня якості розвитку малого бізнесу. Ключовим напрямом активізації розвитку вітчизняного малого бізнесу має стати стимулювання МП сфери послуг і виробничих МП до взаємодії із середніми і великими підприємствами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Варналій З. С. Основи підприємництва : навч. посіб. / З. С. Варналій. — К. : Знання-Прес, 2006. — 350 с.
2. Малий і середній бізнес у пошуках місця в стратегії економічного зростання в Україні : зб. наук. ст. / за ред. Я. А. Жаліла. — К. : Альтерпрес, 2002. — 118 с.
3. Розвиток підприємництва в Україні. — К. : Нора-друк, 2003. — 248 с.
4. Мале підприємництво України: процес розвитку / за ред. Д. Ляпіна. — К. : Ін-т конкурентного суспільства, 2001. — 253 с.
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань регулювання підприємницької діяльності : Закон України від 18 верес. 2008 р. № 523-ІУ.
6. Основні економічні показники діяльності підприємств – суб'єктів підприємницької діяльності за 2007 рік : стат. бюл. / Державний комітет статистики України. — К., 2008. — 208 с.
7. Основні економічні показники діяльності підприємств – суб'єктів підприємницької діяльності за 2004 рік : стат. бюл. / Державний комітет статистики України. — К., 2005. — 225 с.
8. Діяльність підприємств – суб'єктів підприємницької діяльності. Ч. II : стат. зб. / Державний комітет статистики України. — К., 2008. — 212 с.
9. Діяльність підприємств – суб'єктів підприємницької діяльності. Ч. II : стат. зб. / Державний комітет статистики України. — К., 2005. — 215 с.
10. Про стан та перспективи розвитку підприємництва в Україні : Національна доповідь. — К. : Державний комітет України з питань регуляторної політики та підприємництва, 2009. — 180 с.
11. *Sme statistics for the UK and regions 2007* [Електронний ресурс]. — Way of access : <http://www.dtistats.net/smes/sme>.